

УДК 911. 373:94 (477.82)“15/17”: 339. 543: 339.17

**ВОЛИНСЬКІ МІСТА XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.:
МИТНА ПОЛІТИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТОРГІВЛІ**

А. Є. Заяць

(Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів)

На основі наявної історіографії питання та максимального залучення неопублікованих джерел зроблено спробу дослідити митну політику держави та її вплив на організацію міської торгівлі Волині. Висвітлено як негативні, так і позитивні сторони діяльності митниць. Досліджено внутрішні та зовнішні чинники, що впливали на розвиток торгівлі та організаційні засади купецького підприємництва. Розкрито механізм діяльності, а також роль і значення торгів та ярмарків у системі міської торгівлі.

Ключові слова: місто; міщани, торгівля; торги; ярмарки; угоди.

The aim of this article is to present the state customs policy and its impact on the Volhynian urban trade reflected in the wide range of primary sources and historiography. Both positive and negative traits of custom service were analyzed. Also both the internal and external factors of trade development and merchant enterprise were described. The article shows annual and weekly fairs were organized and their role in the urban trade system.

Key words: town; citizens; trade; weekly fairs; annual fairs; transactions.

Постановка проблеми. Ранньомодерна доба була часом інтенсивної урбанізації Волині. Покликані до життя міста були значною мірою наслідком процесу формування великого землеволодіння та зростання економічної потуги краю. З іншого боку, значна кількість міських поселень, своєю чергою, сприяли прискоренню торгово-грошових відносин у регіоні, й у цьому не останню роль відіграла міська торгівля. Навіть невеликі міста були торгово-ремісничими осередками, до яких тяжіли навколишні села, а крупніші міста виконували роль регіональних торгових центрів. Торги й особливо ярмарки сприяли швидкому розвитку міських поселень та збагаченню міщан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення міської торгівлі Волині розглядалося принагідно ще у працях істориків кінця XIX–XX ст. Зокрема, певну увагу цьому питанню приділяли М. Грушевський¹ та М. Довнар-Запольський². З новіших досліджень варто виокремити працю О. Сидоренко³. Останніми роками митній справі щодо Великого князівства Литовського й, зокрема, теренам Волині, присвячені студії Л. Жеребцової⁴,

© А. Є. Заяць, 2015

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1994. – Т. 6. – С. 35, 48–49, 75–77, 81, 93–94, 96 та ін.

² Довнар-Запольський М. Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах. – К., 1901. – Т. 1. – С. 331, 377–379, 406–413, 433, 441.

³ Сидоренко О. Українські землі у міжнародній торгівлі (IX – середина XVII ст.). – К., 1992.

⁴ Жеребцова Л. Класифікація джерел з історії митної організації на українських землях доби Великого князівства Литовського та Речі Посполитої // Український історичний збірник. –

О. Дячка⁵, а торгівлю на Волині вивчав В. Берковський⁶. Натомість безпосередньо проблематика організації міської торгівлі на Волині не ставала предметом уваги дослідників.

Мета статті. У статті на джерельному матеріалі розглянуто фактори розвитку міської торгівлі, зокрема з'ясовано роль митниць та складського права. Основну увагу зосереджено на висвітленні функціонування торгів та ярмарків, які давали найбільший прибуток міщанам і власникам міст.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення для нормального розвитку торгівлі мала дорожня мережа, яка на Волині була доволі розгалужена. Вузловим пунктом був Луцьк. Зі сходу на захід через Волинь проходили дві великі дороги. Одна прямувала через Звягель, Корець, Межиріч, Гощу, Дорогобуж, Рівне, Олику, Луцьк, Торчин, Володимир і далі розгалужувалася на два напрямки: на Грубешів і на Городло. Інший шлях на захід через Полонне, Заслав, Ляхівці, Ямпіль, Кременець, Радивилів і далі у двох напрямках: на Лопатин, Стоянів, Сокаль, Белз, а також на Олесько, Золочів, Глиняни, Львів. З півдня головний шлях до Луцька прямував через Тернопіль, Збарж, Вишнівець, Кременець, Дубно, Дорогостай, Крупу. З Поділля на Луцьк проходив шлях через Красилів, Сульжин, Острог. Досить густою була мережа внутрішніх волинських доріг⁷. На великому значенні доріг для розвитку міських поселень і їхньої торгівлі наголошували історики⁸. Стан доріг далеко не завжди був задовільним, що зазначали дослідники⁹ й на що скаржилися сучасники¹⁰. Про це яскраво свідчить історія, що сталася у передмісті Луцька у 1627 р. Тоді луцькі домінікани скаржилися на міщан, що ті, беручи

2004. – Вип. 7. – С. 416–434; *її ж.* Волинь у торгових комунікаціях середини XVI – початку XVII ст.: деякі аспекти регламентації торгівлі // Український історичний збірник – 2005. – Вип. 8. – С. 75–84; *її ж.* Митна справа на українських землях XIV – середини XVII ст.: джерелознавчий аспект // II Міжнародний конгрес українських істориків “Українська історична наука на сучасному етапі розвитку”. – Кам’янець-Подільський; К.; Нью-Йорк; Острог, 2005. – Т. 1. – С. 126–136; *еї же.* Структура таможенної системи Великого князівства Литовського в кінці XV – середини XVI вв. // *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського.* – К., 2009. – Т. 1. – С. 144–162; *її ж.* Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського // *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського.* – К., 2013. – Т. 2. – С. 209–227.

⁵ Дячок О. О. Мережа митниць на українських землях середини XIV – середини XVII ст. // *Історія торгівлі, податків та мита*: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2010. – № 1 (1). – С. 65–89.

⁶ Берковський В. Деякі аспекти розвитку системи правового регулювання торгових відносин на Волині у XVI – першій половині XVII ст.: митне та гостинне право // Український історичний збірник. – К., 2003. – Вип. 5. – С. 78–92; *його ж.* Кредит і контракт в системі міжнародних та міжрегіональних торгових відносин Волинського воєводства (середина XVI – перша половина XVII ст.) // Український історичний збірник. – К., 2004. – Вип. 7. – С. 123–140; *його ж.* До питання експорту товарів з Волині у XV – першій половині XVII ст. Торговля воском та худобою // *Ukraina Lithuania.* – Т. 1. – С. 163–175.

⁷ Боряк Г. В. Торговельні шляхи на Волині в першій половині XVI ст. // *Минуле і сучасне Волині. Тези доповідей та повідомлень Волинської регіональної історико-краєзнавчої конференції 26–28 вересня 1985 р.* – Луцьк, 1985. – С. 168–172.

⁸ Arnold S. Geografia historyczna. Jej zadania i metody // *Przegląd Historyczny.* – 1929. – Т. 28. – S. 106–107.

⁹ Baranowski J. Z dziejów handlu Polskiego w XVI – XVIII wieku. Handel wołami. – Gdańsk, 1977. – S. 174.

¹⁰ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Oddział rękopisów. – Sygn. 3742. – K. 63.

плату за проїзд через міські дороги, не пильнують за їхнім станом, бо, вибираючи на дорозі глину, понаробляли величезних ям, у які попадають приїжджі люди, котрі не знають про це. Так, 2 грудня 1627 р. підданий домініканського монастиря з с. Нового Ставу Аверко віз до Луцька дрова і “в тот дол на дорозе будучий, где глину выбрано, з возом и конем впал, в котором доле тот то подданий их за нератованьем от людей мещань и передмещань тамошних, которые на то смотрили за приволааньем оного воза з дровами в доле у болоте утонул и пану Богу духа отдал”¹¹. Обурені домініканці заявили, що згідно з конституцією 1569 р., публічна дорога має бути шириною 10 ліктів, а цей гостинець “не толко десети, але ледво чотири локти вширь не маючи, с чого цла и мыта берут”¹².

Успішній торгівлі заважали надмірні митні збори. Окрім державних митниць, були і приватні, що розміщувалися у маєтках шляхти¹³. Волинський митний округ функціонував у складі луцької¹⁴, володимирської¹⁵, кременецької¹⁶ та ковельської¹⁷ митних комор. У їх складі діяла значна кількість прикоморків. Останні фіксуються у Дубні, Горохові, Корці, Заславлі, Перемилі, Литовижі, Берестечку¹⁸. Окрім того, документально вдалося встановити наявність митниць у таких містах: Білів¹⁹, Варковичі²⁰, Вижва²¹, Голятин²², Дорогобуж²³, Дубровиця²⁴, Збараж²⁵, Звягель²⁶, Камінь²⁷, Клевань²⁸, Козин²⁹, Корець³⁰, Красилів³¹, Локачі³², Любартив³³, Межиріч³⁴,

¹¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр 161. – Арк. 565.

¹² Там само. – Арк. 565 зв.

¹³ Антонович В. Предисловие // Архив Юго-Западной России. – К., 1869. – Ч. 5. – Т. 1: Акты о городах. – С. 71–72.

¹⁴ Archiwum książąt Lubartowiczów-Sanguszków / wyd. nakładem właściciela pod kier. Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobelskiego i B. Gorczaka (далі – AS). – Lwów, 1887. – Т. 3 (1432–1534). – S. 201, 245 (1520, 1522 pp).

¹⁵ ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 17–17 зв. (1568 р.); спр. 7а. – Арк. 44 зв.–45 (1573 р.); спр. 21. – Арк. 125 зв. (1588 р.).

¹⁶ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 389: Литовская метрика. – Оп. 1. – Кн. 31. – Л. 138 (1547 р.); ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 381–382 (1568 р.); ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 29–29 зв. (1583 р.).

¹⁷ ЦДІАУК. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 153 зв. (1551 р.); ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8 зв.–9 (1555 р.).

¹⁸ Довнар-Запольский М. Государственное хозяйство ... – С. 535.

¹⁹ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 116 зв.–118. (1569 р.); спр. 14. – Арк. 43 зв. (1573 р.).

²⁰ Там само. – Спр. 7. – Арк. 323 (1565 р.).

²¹ AS. – Т. 3. – S. 61–63 (1508 р.); ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 39 зв. (1585 р.).

²² Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 2. – Спр. 22160. – Арк. 20 зв. (1578 р.).

²³ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 51 зв.–52 (1572 р.).

²⁴ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 31. – Л. 138 (1547 р.).

²⁵ ЦДІАУК. – Ф. 21. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 48–49 (1567 р.).

²⁶ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 112–112 зв. (1571 р.); ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 358 (1583 р.); AS. – Т. 3. – S. 87 (1511 р.).

²⁷ ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 39 зв. (1585 р.); РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 205. – Л. 2 об.–3 (1611 р.).

²⁸ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 91 зв. (1583 р.).

Мельниці³⁵, Мильськ³⁶, Несухойжі³⁷, Олика³⁸, Острог³⁹, Остропіль⁴⁰, Порицьк⁴¹, Полонне⁴², Радивилів⁴³, Рівне⁴⁴, Рожище⁴⁵, Сатіїв⁴⁶, Свинюхи⁴⁷, Сокіл⁴⁸, Степань⁴⁹, Тихомль⁵⁰, Торговиця⁵¹, Торчин⁵², Турійськ⁵³, Четверня⁵⁴, Чорторійськ⁵⁵, Чорторія⁵⁶,

²⁹ Там само. – Спр. 61. – Арк. 214 (1600 р.).

³⁰ Там само. – Спр. 40. – Арк. 244 зв. (1592 р.).

³¹ AS. – Т. 3. – S. 87 (1511 р.); Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. – Відділ рукописів (далі – ЛНБ. ВР.) – Ф. 5. – Спр. 1802/II. – Арк. 22–22 зв. (1552 р.).

³² ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 39 (1585 р.).

³³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej – AGAD). – Archiwum Lubomirskich z Malej Wsi, pudło 20. – №. 441. – К. 1 (1647 р.).

³⁴ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 251 (1598 р.).

³⁵ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 39 зв. (1585 р.).

³⁶ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14 – Арк. 456 (1573 р.); Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 60. – Спр. 55. – Арк. 24 зв.

³⁷ ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 39 зв. (1585 р.); ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 1445 зв.–1446 (1608 р.).

³⁸ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 30 – Арк. 197 (1583 р.); ф. 1237. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 59 зв. (1588 р.).

³⁹ AS. – Т. 3. – S. 87, 245 (1511, 1522 р.); AGAD. – Metryka Litewska. Summarium. – Sygn. 2. – К. 22 (1524 р.); ЛНБ. ВР. – Ф. 91. – Спр. 181/VI. 4. – Арк. 5 (1603 р.).

⁴⁰ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 279 зв.–283 (1580 р.).

⁴¹ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 39 зв. (1585 р.).

⁴² AS. – Т. 3. – S. 87 (1511 р.).

⁴³ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 766 зв.–767 зв. (1606 р.); спр. 130. – Арк. 428 (1622 р.).

⁴⁴ AS. – Т. 3. – S. 245 (1522 р.); ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 618 (1590 р.).

⁴⁵ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 197. – Л. 53–54 (1595 р.); Archiwum Państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków. – Sygn. 56. – К. 21 (1595 р.).

⁴⁶ AS. – Т. 3. – S. 245 (1522 р.).

⁴⁷ ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 397 (1592 р.).

⁴⁸ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 17 – Арк. 359 зв. (1577 р.); спр. 18. – Арк. 38 (1573 р.); спр. 45. – Арк. 761 зв. (1594 р.).

⁴⁹ Там само. – Спр. 13. – Арк. 650 зв. (1572 р.); спр. 80. – Арк. 1445 зв.–1446 (1608 р.); Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. Кравченко. – К., 2005. – С. 206.

⁵⁰ AGAD. – Metryka Koronna. – Ks. 161. – К. 219 v–220 (1618 р.).

⁵¹ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 493 зв. (1573 р.).

⁵² Там само. – Спр. 34. – Арк. 670 зв. (1585 р.); спр. 63. – Арк. 274 a–275 (1601 р.).

⁵³ AS. – Т. 3. – S. 118 (1514 р.); Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. 2. – Спр. 22300. – Арк. 3 зв. (1575 р.); спр. 22302. – Арк. 53 (1575 р.).

⁵⁴ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 297 (1568 р.).

⁵⁵ Там само. – Спр. 33. – Арк. 93 зв.–95 зв. (1588 р.); Volumina legum. – Petersburg, 1859. – Т. 4. – S. 41 (1647 р.).

Янушпіль⁵⁷. Багато митниць було встановлено незаконно, про що скаржилися міщани ревізорам волинських замків у 1545 р.⁵⁸

Митниками переважно були євреї, які орендували митниці, й ця практика вже діяла щонайменше від початку XVI ст.⁵⁹ У 1556 р. король, вихваляючи їх, писав, що “на многих местцах в замках и волостях наших, корчмы и мыта через жидов орендами поднеслися и затым, што есть часу, повышаются”⁶⁰. Коли ж шляхта на гродненському сеймі 1566–1567 рр. просила короля, аби він не давав у руки євреїв митних оренд, то король відповів, що зробить це лише у тому випадку, якщо орендарі-християни заплатять більшу суму⁶¹. Про прибутковість митних зборів свідчив досвід орендарів волинських мит Давида Шмерлевича та Ізака Бродавки, які орендували мито у 1563–1566 рр., платячи щорічно великому князю 1300 кіп грошів литовських. І вже у 1565 р., ще до закінчення строку оренди, вони звернулися з проханням продовжити їм термін оренди ще на три роки, зобов’язуючись збільшити щорічну плату до 2400 кіп грошів литовських⁶².

У квітці, який видавали митники, вказувалося ім’я купця і товар, який він віз⁶³. Види митних зборів були різними. Так, в Острополі (1580 р.) брали мито “въездне, выездне, мимоездное, ярмарковое, торговое”⁶⁴. Люстрація 1545 р. засвідчила, що у Луцьку з одного воза брали 7–8 митних оплат, не рахуючи мостових та інших дорожніх мит⁶⁵. Магнатерія і шляхта противилися встановленню на їхніх землях королівських митниць. Так, у 1568 р. князі Микола Збаразький, Януш Порицький, Олександр Чорторійський та Роман Сангушко, не зважаючи на королівське розпорядження, не дозволили відкрити митниці в Локачах, Порицьку, Литовижі та Турійську⁶⁶. У 1576 р. возний Григорій Вербський привіз королівського листа князю Василю-Костянтину Острозькому з наказом не перешкоджати встановленню прикомороку у Костянтиніві чи Звягелі під страхом штрафу в 5 тисяч кіп грошів литовських. На це князь відповів, що “его кролевская млсть тот лист свой не слушный и не звыкльый до мене писать розказати рачил и с тых дей причин того-мъ вчинити, а яко на местцох не звыкльыхъ в местехъ своихъ прикоморка мытного постановити допустити не готов”⁶⁷. Якщо прибутки з митниць бодай частково не використовувалися на потреби міста, то міщани не були зацікавлені у їхній діяльності. Так, у 1614 р. горохівський бурмістр заохочував приїжджих купців прасолів не платити мито⁶⁸.

⁵⁶ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 142. – Арк. 8 зв. (1625 р.).

⁵⁷ Там само. – Спр. 10. – Арк. 381–382 (1568 р.); спр. 80. – Арк. 1445 зв.–1446 (1608 р.). Значна кількість митниць була розташована у селах. Вдалося встановити їх наявність у 27 волинських селах.

⁵⁸ Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – С. 159–163.

⁵⁹ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 15. – Л. 202 об.–203.

⁶⁰ Русско-еврейский архив. – СПб., 1882. – Т. 2. – С. 56.

⁶¹ Документы Московского архива министерства юстиции / под ред. М. В. Довнар-Запольского. – СПб., 1897. – Т. 1. – С. 461.

⁶² РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 45. – Л. 103–105 об.

⁶³ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 60 зв. (“а не написано в листе имени твоего, а ни товару с чимъ едишь”).

⁶⁴ Там само. – Спр. 32. – Арк. 279 зв.–282 зв.

⁶⁵ Литовська Метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – С. 157–160.

⁶⁶ ЦДІАУК. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 63 зв.–65.

⁶⁷ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 364 зв.

⁶⁸ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 547–547 зв.

Король ретельно оберігав митників. У травні та листопаді 1567 р. Сигізмунд II Август звертався до земських урядників і шляхти з вимогою не чинити перешкод митним поборцям, нагадуючи, що митники підсудні лише йому⁶⁹. Аналогічне звернення короля до державних урядників мало місце у листопаді 1578 р.⁷⁰ У січні 1580 р. писар луцької митної комори Мошій Єскович приніс до гроду для обляти лист Стефана Баторія, в якому король звертався до воєвод, старост, каштелянів та війтів, бурмистрів і лавників, дорікаючи їм у небажанні сприяти митникам, через що потерпає скарб – “ино дей вы на тые листы наши ничего дбати и с повинности врядовъ своихъ вы, на врядахъ будучие, того постерегати и справцамъ мытнымъ ни въ чомъ помочни быти не хочете”⁷¹. Водночас відомі непоодинокі скарги як міщан, так і шляхти та їхніх підданих на зловживання митників. Так, у листопаді 1565 р. писар луцького єпископства Миколай Угриновський скаржився на орендарів мита волинської землі Давида Шмерлевича та Ізака Бродавку, які ігнорували право каноніка луцького костелу Св. Трійці Каспра Альбініуса на вибирання мита у Торчині, бо видані у місті квити міщанином, орендарем цього мита Горайном, про одержання мита не визнавалися митниками згаданих євреїв⁷². Скарга мало вплинула, бо у січні наступного 1566 р. її повторили⁷³. У березні 1585 р. луцькі міщани оскаржували володимирського митника Ідема за стягнення з них мита, незважаючи на наявність у них королівського листа про звільнення від митних оплат⁷⁴. Загалом, скарги на митників у тому часі – звичне явище⁷⁵.

Незважаючи на нелюбов купців до митників і митниць, останні були необхідними для держави, з огляду на значні фінансові вливання до скарбу, а подекуди вносили певний вклад у міську інфраструктуру. Так, у 1573 р. володимирський митник Ісхак Вронка мав виділити гроші на будівництво моста через річку Смоч під містом Володимиром⁷⁶. У 1618 р. послы Волинського воєводства просили дозволити брати мито у

⁶⁹ Там само. – Спр. 2. – Арк. 130; спр. 3. – Арк. 63–63 зв. Про підсудність митників королю див.: там само. – Ф. 25 – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 58, 571 зв. – 572; спр. 12. – Арк. 171 зв.; спр. 14. – Арк. 144; спр. 17. – Арк. 26–27; спр. 21. – Арк. 79; спр. 29. – Арк. 18; спр. 30. – Арк. 3 зв. Свої права митники добре знали. Це зримо прослідковується з такої справи. У 1573 р. луцький міщанин Дахно Горяїнович скаржився на митника Юнаса Ізаківича за незаконне взяття у нього мита. На допомогу міщанину прийшов луцький староста і одночасно воєвода князь Богуш Корецький, який послав до митника листа з вимогою вчинити справедливість, на що митник відповів: “я в жадное право перед его млстью княземъ воеводою волынскимъ з мешаны луцкими не вдавал, бо дей я не под присудомъ его млсти князя воеводы волынского, а под присудкомъ его млсти пна своего от которого я мыта маю, а князь дей воевода [...] до мене ничего не маеть, нехай дей его милость тыми справует, хто есть в моцы и под присудкомъ его млсти” (там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 228 зв.–231).

⁷⁰ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 303–304.

⁷¹ Там само. – Спр. 21. – Арк. 78 зв.

⁷² Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 385 зв.

⁷³ Там само. – Спр. 8. – Арк. 15 зв. – 16.

⁷⁴ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 52 зв.

⁷⁵ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 168 зв.–169 (1561 р.); спр. 10. – Арк. 244 (1668 р.); спр. 11. – Арк. 87, 563 зв. (1569 р.); спр. 12. – Арк. 562–562 зв., 597–598 (1570 р.); спр. 14. – Арк. 196 (1573 р.); спр. 16. – Арк. 205 зв.–206 (1576 р.); спр. 22. – Арк. 411–411 зв. (1580 р.); спр. 44. – Арк. 453 (1593 р.); спр. 57. – Арк. 30 зв.–31 (1599 р.); спр. 458. – Арк. 170 зв.–171 зв. (1571 р.); ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 52 зв. (1585 р.); спр. 70. – Арк. 51 зв.–52 зв. (1635 р.).

⁷⁶ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 7 а. – Арк. 298 зв. – 299.

місті Тихомлі для утримання в належному стані доріг і греблі на річках під містом⁷⁷. Так само у 1598 р. частина грошей з луцької митниці мала йти на будівництво моста через річку Стир⁷⁸. Зрештою, ряд мит бралися з таким розрахунком, що частина грошей мала б йти на визначені цілі. Таким було мостове мито. У жовтні 1582 р. Петро Семашко скаржився на митника Лейзора, через недбалість якого кінч скаржника зламав ногу на мості⁷⁹.

Король і сейм дбали, щоб купці не оминали митниць. Неодноразово сейми видавали постанови, що забороняли купцям їздити недозволеними дорогами⁸⁰. В урядових документах наголошувалося, що купці їздять “дорогами незвычайными”⁸¹. У лютому 1570 р. видано королівський універсал про затримання і відбирання товару в купців з Великого князівства Литовського, котрі приїжджають на Волинь, не маючи квитанції про сплату митних податків⁸². У вересні 1576 р. євреї митники Юзеф Єлець Красний і Юзеф Чех у луцькому гроді подали лист короля Стефана Баторія, звернений до всіх урядників із закликом допомагати митникам у затриманні купців, які уникають митних комор і прикомірків⁸³. Аналогічного змісту лист короля був виданий у серпні 1578 р.⁸⁴ У січні та грудні 1580 р. король наказував карати купців, які ухиляються від плати ціла і мита⁸⁵. Про це ж писав король у грудні 1582 р.⁸⁶ У вересні 1586 р. у луцькому гроді облятовано лист короля до старости Олександра Пронського, якому доручалося з’ясувати, хто з купців прибув на луцький ярмарок, не сплативши мита, і у випадку виявлення таких конфіскувати у них товар: половина передавалася до королівського скарбу, а друга половина йшла на користь старостинського уряду⁸⁷. У серпні 1595 р. король нарікав, що купці їздять бичними дорогами, оминаючи гостинці, а отже, не платять мита. Король наказував конфісковувати товар у винних⁸⁸. Інколи обходити митниці купцям допомагали міщани. Так, у травні 1580 р. степанського міщанина Гапона, який віз до Луцька мед, перестрів перед містом луцький міщанин Богдан Половко, купив той мед і привіз до Луцька уже не платячи мита⁸⁹. Того ж дня таку ж операцію “провернув” ще один міщанин Мойсей Юскович⁹⁰. Водночас король наказував пильнувати, щоб з купців не брали зайвого мита. У червні 1576 р. возний Григорій Красносельський свідчив, що у присутності шляхтича та міського слуги оголосив у Луцьку розпорядження короля, аби приватні особи не брали мито з товарів, що привозили до міста⁹¹. Великокнязівським привілеєм 1558 р. іноземним купцям, котрі приїздили до

⁷⁷ AGAD. – Метрыка Koronna. – Ks. 161. – K. 219 v–220 v.

⁷⁸ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 154 зв.

⁷⁹ Там само. – Спр. 26. – Арк. 1088–1088 зв.

⁸⁰ Volumina legum. – Petersburg, 1859. – Т. 1. – S. 193; т. 2. – S. 48, 58, 69, 382, 408; т. 3. – S. 191; т. 4. – S. 34, 68–69, 211.

⁸¹ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 143 (1573 р.).

⁸² Там само. – Спр. 12. – Арк. 173 зв. Такий же за змістом універсал видано у січні 1580 р. (спр. 22. – Арк. 317 зв.–318).

⁸³ Там само. – Спр. 16. – Арк. 406 зв.–407.

⁸⁴ Там само. – Спр. 18. – Арк. 575 зв.–576.

⁸⁵ Там само. – Спр. 21. – Арк. 79–79 зв.; спр. 23. – Арк. 26–26 зв.

⁸⁶ Там само. – Спр. 29. – Арк. 16.

⁸⁷ Там само. – Спр. 36. – Арк. 389 зв.–390 зв.

⁸⁸ Там само. – Спр. 54. – Арк. 73 зв.–76.

⁸⁹ Там само. – Спр. 21. – Арк. 550.

⁹⁰ Там само. – Арк. 550 зв.

⁹¹ Там само. – Спр. 16. – Арк. 237.

Луцька, дозволялося продавати товари гуртом і вроздріб лише луцьким міщанам⁹². На стан міської торгівлі впливало так зване право складу, вигоду від якого мали лише міста, що ним володіли⁹³. У 1558 р. Луцьк отримав право складу східних товарів⁹⁴, а в 1568 р. Кременець – білої солі⁹⁵. У королівському листі від 17 лютого 1580 р. зазначалося, що у Луцьку, Володимирі і Кременці здавна були соляні комори, але з часом вони занепали і тепер король їх відновлює⁹⁶. Сіль до Луцька і ширше на Волинь потрапляла здебільшого з Галичини (з Долини і Коломиї)⁹⁷. Джерела засвідчують, що купці з Пінська і Берестя закупували сіль у Луцьку⁹⁸.

Центральна влада, проводячи жорстку митну політику, в той же час звільняла від сплати мит міщан ряду міст. Так, у вересні 1569 р., під час луцького ярмарку, возний Богдан Княгиненський звітувався у гроді, що подав бурмистру і райцям королівський привілей міщанам Кременця на звільнення їх від плати мит і податків, а бурмистр Василь Щетинка і райці “того ж часу [...] в рынку на мeste казали кликати, абы каждый члвкъ вобец, о тых волностях ведаючи, в томъ ся ведле того листу заховал”⁹⁹. У травні 1580 р. король Стефан Баторій підтвердив привілей Сигізмунда II Августа від 25 червня 1570 р. міщанам Острога (християнам і євреям), звільняючи їх на вічні часи від плати “цел и мыт так водных яко и земных, мостовых и гребельных вшеляких иных яко колвекъ названых”¹⁰⁰.

Для ведення торгівлі купці подекуди об’єднувалися у так звані каравани, що було спричинено передусім мотивами оборони від можливих нападів на дорогах. Більшість возів для захисту товарів від непогоди прикривалися шкірою або сукном, а в спеціально обладнаних ящиках зберігався необхідний дорожній інструмент. Товари перевозили у великих бочках, ящиках, мішках. Складені у мішки товари зашивали, загортали у навоскований папір, знову зашивали, загортали і опечатували, а після цього вкладали в шкіряні сумки. Гроші перевозили у спеціальних опечатаних шкіряних мішках. Одиниці упаковки нумерували, заносили у реєстр і теж опечатували¹⁰¹.

У 1567 р. Сигізмунд II Август наказував, щоб купці “хто бы колвек с товары своими до мест приездил, первой на поборах справцам мыпнымъ и поборовымъ оповедавши, тогдыжь на господах в домех своихъ становити”, а хто це порушить – штраф 500 кіп грошів литовських¹⁰². Подібного змісту застереження містилося у королівському універсалі від 7 грудня

⁹² Там само. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 229 зв.

⁹³ Lewicki S. Prawo składu w Polsce. – Lwów, 1910. – S. 30–32.

⁹⁴ Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, учрежденной при киевском, подольском и волинском генерал-губернаторе. – К., 1869. – Ч. 5. – Т. 1. – С. 24.

⁹⁵ AGAD. – Archiwum Skarbu koronnego. – Dział XLVI. – Sygn. 17. – K. 52.

⁹⁶ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 698 зв.–702. Див. також: спр. 20. – Арк. 391 (королівський універсал від 4 серпня 1579 р.). Ці комори діяли щонайменше з 1500 р.: Lietuvos Metrika (далі – LM). Knyga Nr. 6 (1494–1506). – Vilnius, 2007. – P. 257.

⁹⁷ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 766 зв.–767.

⁹⁸ Там само. – Спр. 10. – Арк. 325 зв.; Метрика Вялікага княства Літоўскага. Кніга 44. (1559–1566) / падрыхтаваў А. І. Груша. – Мінск, 2001. – С. 81.

⁹⁹ ЦДІАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 436 зв.

¹⁰⁰ Там само. – Спр. 21. – Арк. 206.

¹⁰¹ Кривонос В. П. Торговые связи украинских земель с Балканами в середине XVI – первой половине XVII вв.: диссертация ... канд. ист. наук. – Львов, 1985. – С. 79–80.

¹⁰² Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 гг. / собр. и изд. под ред. В. Антоновича, К. Козловского. – К., 1868. – С. 109.

1582 р. – “посъстановляемъ, абы ни оден купец не въежчал до господы и жадень господарь купца в домъ прийняти не смель ажъ бы первой товары купецкие списаны были, а где бы ся того поважилъ, который купец страченемъ товаровъ, который въедеть, а господар стома копь вины, который приимуетъ, мають быти караны”¹⁰³.

Основна маса торговельних операцій здійснювалася на ярмарках і торгах. Останні зазвичай надавалися містам при їх заснуванні, наданні магдебурзького права або окремими привілеями. Торги здебільшого відбувалися 1–2 рази на тиждень, а ярмарки переважно 1–3 рази на рік. Їх значення для успішного розвитку міста було величезне. Так, кременецький староста Петро Михайлович Семашко, отримавши привілей на осад у Добрятина з правом проводити в місті щотижневий торг, згодом, у 1559 р., звернувся до великого князя з проханням надати місту ще й ярмарок, адже “жадного пожитьку в том месте своем без ярмарку мети не можеть”¹⁰⁴. Унікальним свідченням ролі ярмарку є документ щодо Торчина (1630 р.). Згідно з ним, габелла¹⁰⁵ з торгів за весь рік дала 33 злотих, а за один ярмарок 13 злотих і 20 грошей, тобто, умовно кажучи, один ярмарок дорівнював 22 торгам!¹⁰⁶ Найчастіше днями проведення торгів були п’ятниця, четвер і понеділок, найрідше торги проводилися у середу. У містах для торгівлі було відведено спеціальне місце – ринок, що розташовувався в центрі міста. Робилося це для того, щоб полегшити міським властям контроль над купцями¹⁰⁷. На ярмарках свої товари могли продавати партачі (позацехові ремісники). У привілеї на право проведення ярмарку в містечку Перемилю (1600 р.) вказувалося, що можна “пивом, медом, горілкою, вином шинковати, кони и иное вшелякое быдло продавать, куповати товары косматые и иные суконные всякие за товары и меняты и теж размаитые гандли проводить”¹⁰⁸. Торгували на ярмарках і цехи. Приїжджі ремісники, перед тим як продавати товари, повинні були заплатити до цехової скриньки кілька грошів від особи, як це було у Володимирі (1615 р.), де така оплата становила 6 грошів, хоча ще у 1582 р. за це платили 3 гроші¹⁰⁹. Тобто за 30 років оплата зросла вдвічі. Аналогічна ситуація була з володимирськими кушнірами. У привілеї цьому цехові (1596 р.) зазначалося, що кожен майстер, який “зі сторони” до міста з товарами кушнірськими прийде “не розв’язуючи воза і не викладаючи товарів, повинен спочатку до цеху зголоситися і від свого товару до скриньки цехової 15 грошів польських дати, а лише після цього торгувати, [...] а хто б такий товар не зголосив, але на ринку носив і продавав, такий повинен буде дати до цехової скриньки від кожного кожуха по одному грошу литовському”¹¹⁰. Для продажу своїх товарів цехи мали свої крамниці – ятки¹¹¹. Після ярмарку тимчасово поставлені на ринку т. зв. “буди” мали бути демонтовані, як це було після ярмарку 1638 р. у Луцьку¹¹².

На прикладі містечка Мосор (1589 р.) джерела проливають світло на процедуру проведення ярмаркового дня. Війт села Доросина Юць свідчив, що разом із односельцями “был

¹⁰³ ЦДДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 17 зв.–18.

¹⁰⁴ РГАДА. – Ф. 389 – Оп. 1. – Кн. 38. – Л. 219 об.

¹⁰⁵ Податок з торгівлі.

¹⁰⁶ ЦДДАУК. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 172. – Арк. 828 зв.

¹⁰⁷ Рутковский Я. Экономическая история Польши / пер. с пол. Я. Розумовской, Ч. Вольского. – М., 1953. – С. 92.

¹⁰⁸ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Кн. 197. – Л. 122 об.

¹⁰⁹ Там же. – Кн. 206. – Л. 63 об.

¹¹⁰ Там же. – Кн. 197. – Л. 86 об.

¹¹¹ Там же. – Кн. 214. – Л. 99 об.

¹¹² ЦДДАУК. – Ф. 23. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 58 зв.

есми ... у Мосоры на день светого Михайла руского св(я)та и бывши есмо у церкви и кгда было по Божей службе шли есмо на местечко и шпо кому было потребно куповали, а потом шли есмо до корчми пива пити”¹¹³. Приклад з Оликою засвідчує прагнення підтримувати порядок під час ярмарку. Олицький війт Вацлав Слонічевський у червні 1599 р. свідчив, що “водлугъ звичаю давного, яко се в ынших местахъ кгловнейшихъ стороны порядку въ ярмаркахъ заховуеъ ходили цехмистръ зъ братею своею яко стражъ ярмарковая по улицахъ, постерегаючи того, абы се в месте бунты, бои, раны, забойство и шкоды не деяли”¹¹⁴. Міщани з інших міст, що приїжджали на торг до Луцька, за право торгувати платили певну суму. Це видно з такої історії. Олицький міщанин Ігнат приїхав до Луцька 5 січня 1606 р. на торг із рибою “и на рынъку, яко звичай естъ, заплативши все доходы местские, торговал”¹¹⁵. Прибулі купці винаймали у міщан приміщення для торгівлі. Так, львівський купець Вавринець Кикчин, приїхавши у вересні 1636 р. на луцький ярмарок, винаймав за 100 золотих у лентвій-та Яна Гепнера буду і sklep для своїх товарів¹¹⁶. Угоди між купцями укладалися здебільшого письмові, але траплялися й усні угоди. У 1621 р. олицький єврей Яштон Аронович уклав угоду із замойським купцем Вільгельмом Бохоном про доставку до Бугу 10 лаштів попелу – “учинивши контрактъ, торгы купецкие *словне руками потвержоные*”¹¹⁷. У 1625 р. луцький єврей Якуб Келманович купив у луцького міщанина Юнаса Шольца 13,5 бочок риби, давши завдатку 10 талярів, а 800 золотих мав віддати на ярмарку у Любліні посланцю князя Януша Заславського, однак домовленості не дотримав “*водлугъ контракту словного*”¹¹⁸.

Міста Волині справно виконували роль торгового центру для навколишніх сіл, а часом і ширшого регіону. Окрім того, вони були певним фінансовим осередком, у якому, зокрема, здійснювався обмін грошей. Так, у 1569 р. князь Дмитро Козика послав своїх бояр Васька Третьяка і Ганка до Турійська обміняти 20 кіп грошів литовських на злоті¹¹⁹, а шляхтич Юрій Домарацький у 1612 р., будучи у Межиріччі (Крецькому) “вышел на рынок для отменения чирвоных золотых на потройные, кгдажъ сребра потребный был”¹²⁰.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Торговля волинських міст відігравала важливу роль в економічному житті регіону. Міська торгівля сприяла не лише збагаченню міщанства, але й задовольняла потреби шляхти та її підданих. На Волині знаходився митний округ з прикоморками та розгалуженою мережею митниць, які давали значні прибутки державному скарбу та частково сприяли покращенню дорожньої інфраструктури краю. Найбільше значення для міської торгівлі мали торги та ярмарки, на яких відбувалася як роздрібна, так і гуртова купівля товарів та укладалися різноманітні угоди, зокрема й усні. Активну участь в організації міської торгівлі брали ремісничі цехи, статути яких досить часто містили не лише виробничі, але й торгові артикули. Розширення джерельної бази та подальші її студії дадуть змогу глибше дослідити особливості організації торгівлі у містах Волині.

¹¹³ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 297.

¹¹⁴ Там само. – Спр. 55. – Арк. 479–479 зв.

¹¹⁵ Там само. – Спр. 76. – Арк. 83 зв.

¹¹⁶ Там само. – Спр. 203. – Арк. 321.

¹¹⁷ Там само. – Спр. 123. – Арк. 688 зв.

¹¹⁸ Там само. – Спр. 141. – Арк. 284 зв.

¹¹⁹ Там само. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 174.

¹²⁰ Там само. – Ф. 25. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 529 зв.